

М. Є. Черкас
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри теорії держави і права
Національного університету “Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого” (м. Харків)

УДК 340.114.5

ВПЛИВ ДЕФОРМАЦІЇ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ НА МЕХАНІЗМ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Присвячено правому нігілізму як спільній проблемі юридичної науки і правового порядку в Україні. Проведено комплексне дослідження правової свідомості та впливу видів деформації правової свідомості на механізм правового регулювання.

Ключові слова: правосвідомість, види правової свідомості, структура правової свідомості, функції правосвідомості.

Центральним компонентом правосвідомості є ціннісне ставлення до права в цілому, до його виключних норм та інститутів, до практики їх застосування і власної правової поведінки з точки зору ефективності і справедливості основних елементів правового регулювання. Саме цей компонент забезпечує творчий вплив правової свідомості, багато в чому забезпечує ефективність правового регулювання.

Особливо актуальним у цьому аспекті є питання про деформації правової свідомості. Деформації правосвідомості — це викривлення раціональних, емоційних або (і) вольових компонентів її змісту, які роблять неможливим або суттєво ускладнюють ефективне правове регулювання. Для деформацій правосвідомості характерним є її викривлення на рівні цінностей, знань, практичних навичок. Деформація правової свідомості передбачає деякий запас по своїй природі правових поглядів, знань, установок, які через різні причини перетворилися на якісь інші, неправові конструкції або залишилися правовими лише номінально або частково [1, с. 122].

Метою статті є роз'яснення впливу різних видів деформації правової свідомості на механізм правового регулювання.

Підґрунтям дослідження стали роботи Н. І. Матузова, О. В. Петришина, Ю. М. Тодики, С. С. Алексєєва, Ю. М. Грошевого та інших видатних вчених.

Основними видами деформацій правосвідомості є: правовий інфантилізм, недооцінка права, правовий ідеалізм, правовий ригоризм, правова демагогія, правовий нігілізм, “переродження правосвідомості” [2, с. 701]. Кожний з названих видів деформації має свою специфіку.

Правовий інфантилізм полягає у несформованості правових знань або їх недостатній глибині при особистій переконаності в наявності належної юридичної підготовки. Несформована правосвідомість є характерною для працівників міліції, податкових органів тощо. Особливо небезпечним є даний вид деформації правової свідомості у сфері правозастосування. Професійна юридична діяльність завжди пов'язана з конфліктною або потенційно конфліктною сферою соціального спілкування, в якій перетинаються інтереси різноманітних суб'єктів права. Нерозвиненість професійних правових знань, поєднана з впевненістю у власній обізнаності, часто призводять до серйозних помилок в юридичній практиці. Останні не тільки ускладнюють ефективний захист прав і законних інтересів суб'єктів права, а й самі іноді призводять до їх грубого порушення [3, с. 201].

Окремим видом деформації правосвідомості є недооцінка права, тобто у загальному плані йдеться про оцінку права на більш низькому рівні, ніж його дійсна цінність [4,

с. 43]. Може йтися як про загальну недооцінку, так і недооцінку певних аспектів права, окремих правових явищ. Приміром, працівники правоохоронних органів можуть перевищувати значення каральних функцій права і недооцінювати його регулятивну функцію як самостійну у відриві від інституту юридичної відповідальності.

Правовий ідеалізм — це переоцінка реальних можливостей права впливати на суспільні відносини і процеси. Сутністю його є переконаність в тому, що необхідно лише прийняти відповідні правові акти і актуальні соціальні проблеми — зубожіння населення, інфляція чи екологічна криза — будуть подолані. Але це далеко не так. Закон може дати позитивний ефект лише, якщо є необхідні економічні, політичні, організаційні й інші умови. Закони ж, які не реалізуються, нічого не варті і виступають додатковим фактором правового нігілізму.

Наслідком правового ідеалізму виступає правовий ригоризм [5, с. 104-105]. Це приписування закону уявних недоліків, висування до нього необґрунтованих претензій, які викликані неповним задоволенням цілком виправданих, розумних потреб. При даному виді деформації суб'єкт залишає за полем своєї уваги неюридичні фактори дії закону, вирішення певної соціальної проблеми, і вину за незадовільний стан у відповідній сфері відносин повністю покладає на нормативно-правову базу.

Правова демагогія — це маніпуляція ідеєю права або правовими ідеями з метою досягнення власних корисливих інтересів, прикриваючись розмовами про суспільне благо.

Одним із найнебезпечніших видів деформації професійної правосвідомості є правовий нігілізм. Нігілізм взагалі виражає негативне ставлення суб'єкта до певних норм, цінностей, ідеалів, поглядів, окремих, а іноді й усіх сторін людського буття. Це — одна з форм світовідчужання і соціальної поведінки. Як течія суспільного життя нігілізм зародився давно, але найбільше розповсюдження отримав в минулому столітті, головним чином в Західній Європі і Росії.

Правовий нігілізм — різновид соціального нігілізму. Його сутність закладається в загальному негативному, зневажливому ставленні до права, закону, правопорядку, юридичному неуцтві. Йдеться про незатребуваність права суспільством, окремою особою, невір'я в високе призначення права, його потенційні можливості.

У літературі виділяються характерні риси сучасного правового нігілізму:

- а) підкреслено демонстративний, войовничий, конфронтаційно-агресивний характер;
- б) глобальність, масовість, широка розповсюдженість не тільки серед населення, а й в усіх державних структурах;
- в) різноманіття форм прояву;
- г) особливий ступінь руйнівності, опозиційності і популістська скерованість, регіонально-національна окраска;
- д) злиття з державним, політичним, моральним, економічним, релігійним нігілізмом, що утворюють разом єдиний деструктивний процес;
- е) зв'язок з негативізмом — більш широкою течією, яка захлиснула суспільство в процесі демонтажу старої і створення нової системи, зміни образу життя [6, с. 688-695].

У вітчизняній науці на загальнотеоретичному рівні правовий нігілізм ґрунтовно досліджений А. В. Волошенкою [7, с. 104]. Сутність правового нігілізму автор вбачає в тому, що під впливом факторів об'єктивного і суб'єктивного характеру право втрачає свою цінність в свідомості окремого індивіда, певної соціальної групи або суспільства в цілому, перестає сприйматися ними як необхідний компонент соціальної життєдіяльності, наділений такими якісними характеристиками, як справедливість, сила і ефективність [8, с. 140-141].

Формами прояву правового нігілізму в сфері професійної юридичної діяльності є: функціонування державних структур поза правового поля; конфронтація різних структур державної влади. Це так звані “номенклатурний”, “елітарний” нігілізм, який призводить до паралічу влади. Тут поєднуються державний і правовий нігілізм; підміна законності політичною, ідеологічною або прагматичною доцільністю; “війна законів”; надмірна регламентація суспільних відносин; пріоритет інтересів олігархічних кланів і груп над

інтересами суспільства; використання ідей законності і правопорядку як приводу для застосування сили, порушення прав людини і громадянина; установка на бездіяльність і неприйняття необхідних відповідно до закону заходів, адміністративна сверблячка, довільне тлумачення закону; ігнорування процесуальних вимог і обмежень; несанкціоноване використання спеціальних технічних засобів для спостереження за громадянами; одностороннє-звинувачувальний підхід до осіб, які підозрюються в скоєнні злочину; фальсифікація доказів; зневага до своєї професії; відсутність принципності тощо.

Найтяжчою формою деформації правосвідомості є її переродження в злочинну форму. Переродженій правосвідомості притаманна максимальна ступінь викривлення правових ідеалів, свідченням чого стає свідоме скоєння людиною навмисних, переважно тяжких кримінальних злочинів, мотивами яких стають жорстокість, користь та ін [9, с. 5-23]. Її сутність полягає у сформованій установці на вчинення злочину, у готовності використання владних повноважень для досягнення антиправових цілей.

Максимально вона проявляється в організованій злочинності. Однією з її суттєвих ознак є зрощення з органами, структурами державної влади. Найбільш розповсюдженою формою переродження правосвідомості є скоєння злочинів, як пов'язаних, так і не пов'язаних з виконанням своїх службових повноважень, а також зрощування зі злочинним елементом. При цьому існує внутрішня психологічна установка на непогрішність власних актів і дій тощо.

Слід підкреслити, що саме по собі скоєння злочину не завжди свідчить про суттєві дефекти правосвідомості відповідних суб'єктів, також як і правомірна поведінка сама по собі не дає підстав робити висновки про високий рівень правосвідомості особи. Дефекти правових знань, ставлень, уявлень, вимог створюють формальну можливість для поведінки, що суперечить праву. Вони можуть бути властиві як правопорушникам, так і особі, яка не порушує закон [10, с. 24-25].

На даний момент в Україні спостерігається найбільш важка форма деформації на рівні професійної правосвідомості — корупція і хабарництво [11, с. 13-16]. Йдеться про безпрецедентну корупцію правоохоронних органів, яка переходить у фактичне зрощування останніх зі злочинним світом. Останній процес має назву “рафіналізація”, тобто: існування корупції і криміналізації серед одного кола осіб (чиновників); своєрідна асиміляція корупції і злочинності, в результаті якої останні набувають зовнішньої “респектабельності” [12, с. 46-51].

Стисла характеристика деформацій правової свідомості показує, що її рівень суттєво впливає і на ефективність правового регулювання, і на якість його основних елементів.

Механізм правового регулювання, в свою чергу, теж впливає на правосвідомість, особливості її функціонального прояву. Основні аспекти означеного впливу полягають в такому.

По-перше, механізм правового регулювання формує “сміслову поле” правової свідомості. Це одна з найважливіших частин предмету правового усвідомлення, що здійснюється суб'єктами права. По-друге, механізм правового регулювання впливає на якість правової свідомості, її функціонального прояву. Правосвідомість відчуває на собі зворотну дію з боку правових явищ. Елементи механізму правового регулювання, будучи продуктом правосвідомості, відбиваються в останній, організуючи її у відносно єдину, цілісну систему правових поглядів, уявлень і оцінок.

Стан основних елементів механізму правового регулювання виступає безпосередньою причиною деформацій правової свідомості. До причин правового характеру, які зумовлюють виникнення і існування деформацій правосвідомості належить правова дійсність в усьому своєму різноманітті, в особливості практика правотворчості і правозастосування.

У сфері правотворчості на стан правосвідомості впливають неадекватність правового регулювання, суперечливість системи права; порушення співвідношення матеріальних і процесуальних норм; надмірна кількість законів, їх декларативність, необґрунтована змінюваність. Багато з законів низької якості, приймаються в поспіху. Вони не відповідають потребам і рівню розвитку суспільних відносин, тобто вони не забезпечені соціальними і

економічними ресурсами, необхідними для їх виконання. Також домінує політизований підхід до законотворчої діяльності, коли інтереси окремих політичних груп в парламенті домінують над інтересами і потребами держави. У сфері правореалізації на правосвідомості негативно позначається неефективність юридичного процесу, низька ефективність юридичної відповідальності, неадекватність реалізації законів; розходження між високими правовими ідеалами і суворою дійсністю; відсутність належних дієвих механізмів захисту прав і законних інтересів громадян; недоліки слідчо-прокурорської і судової практики.

Отже, правосвідомість є елементом механізму правового регулювання. У такому значенні вони знаходяться у відносинах взаємозалежності, взаємозв'язку і взаємовпливу. Правосвідомість впливає на механізм правового регулювання, його окремі елементи через свої функції. У свою чергу характеристика змісту і характеру цих функцій багато в чому залежить від механізму правового регулювання. Право як могутній засіб морального і інтелектуального впливу активно сприяє розвитку тих чи інших правових уявлень, почуттів. З іншого боку — право і законодавство як позитивний феномен держави знаходяться в “силовому полі” правосвідомості, що склалася в суспільстві, обмежені нею, залежать від неї як в правотворчості, так і в правореалізації.

Список використаних джерел

1. Тодика, Ю. М. Конституційні засади формування правової культури [Текст] / Ю. М. Тодика. — Х. : РАЙДЕР, 2001. — 160 с.
2. Матузов, Н. И. Правовой нигилизм и правовой идеализм [Текст] / Н. И. Матузов // Теория государства и права : [курс лекц.] / под ред. Н. И. Матузова. — М. : Юристъ, 2001. — 776 с.
3. Социальные отклонения. Введение в общую теорию [Текст] / под ред. В. Н. Кудрявцева. — М. : Юрид. лит., 1984. — 288 с.
4. Правовое воспитание молодежи [Текст] / под ред. Н. И. Козюбры. — К. : Наукова думка, 1985. — 207 с.
5. Карпунов, В. М. Правова свідомість: деякі теоретичні та практичні аспекти дослідження [Текст] / В. М. Карпунов // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ. Спец. вип. у 4-х част. — Луганськ : РВВ ЛПВС, 1999. — Ч. 1. — С. 104-105.
6. Теория государства и права [Текст] / под ред. Н. А. Матузова и А. В. Малько. — М. : Юристъ, 2001. — 701 с.
7. Волощенко, А. В. Правовой нигилизм: общетеоретическая характеристика [Текст] / А. В. Волощенко. — Х. : ПРОМЕТЕЙ-ПРЕСС, 2005. — 104 с.
8. Загальна теорія держави і права [Текст] : [підручн. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. — Х. : Право, 2002. — 583 с.
9. Долгова, А. И. Особенности правосознания и правового воспитания лиц, совершающих преступления [Текст] / А. И. Долгова // Правосознание и правовое воспитание осужденных : [сб. научн. труд.] / под ред. А. И. Долговой. — М. : Всесоюзный институт по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1982. — С. 5-21.
10. Голосніченко, І. Правосвідомість і права культура у розбудові української держави [Текст] / І. Голосніченко // Право України. — 2005. — № 4. — С. 24-25.
11. Крижанівський, А. Ф. Корупція і криміналізація у світлі правової культури: метаморфози і деформації посттоталітарного соціуму [Текст] / А. Ф. Крижанівський // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. — Одеса, 2001. — № 3. — С. 13-16.
12. Мельничук, О. Ф. Правовий нігілізм: причини, форми прояву та шляхи подолання [Текст] / О. Ф. Мельничук // Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС імені 10-річчя незалежності України. Спец. вип. [у 5-ти ч.]. — Луганськ, 2004. — Ч. 3. — С. 46-51.

*Рекомендована до друку кафедрою теорії держави і права
Національного університету “Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”
(протокол № 1 від 3 грудня 2010 року)*

Надійшла до редакції 05.02.2011

Черкас М. Є. Влияние деформации правового сознания на механизм правового регулирования

Рассмотрен правовой нигилизм как общая проблема юридической науки и правопорядка Украины. Произведено комплексное исследование правового сознания и влияния видов деформации правосознания на механизм правового регулирования.

Ключевые слова: правосознание, виды правового сознания, структура правосознания, функции правосознания.

Cherkas, M. E. Effect of Deformation of Legal Consciousness on Legal Regulation Mechanism

The article deals with juridical nihilism as general problem science of law and law order in Ukraine. The author made the combined research of the legal consciousness as important subjective phenomenon of the legal reality's existence and development.

Key words: *legal consciousness, types of legal consciousness, professional legal consciousness.*

